

scale plantations) which required far more labour mobilization. Besides the en masse mobilization of labour (including women and children), planters also had to perform other duties (*corvées*). The impact of the Cultivation System is the leitmotiv in the sixth chapter. Compulsory coffee cultivation remained the spearhead of export crops in Priangan, although sugar cane gained influence. Moreover, in the 1840s Priangan had reached a limit. Despite increased land- and labour mobilization, productivity as well as food production decreased. In this chapter Breman also stresses the inequality between labour categories, in spite of the Colonial Administration's wish to distribute the workload evenly. From the middle of the 19th century the oppressive Priangan System got more and more criticism which is the focus of the subsequent chapter. The final part of 'Mobilizing labour' deals with the abolition of the Priangan System, the liberalisation of the coffee sector and its consequences on the coffee producers in this region.

Breman successfully analyses the rise and fall of coerced coffee cultivation in Priangan. He convincingly shows that precolonial inequalities gained strength during the colonial period as a consequence of the oppressive Priangan System. However, the author fails to contextualize his case study. Comparisons with the mobilisation of labour in other coffee producing regions in the world would have added to this work. Comparison with coffee regimes in colonial Africa for instance would have shown remarkable resemblance with the way labour was organized in the Dutch Indies. Moreover, although the 'Global Coffee Market' is included in the title, a global perspective is lacking: how important was Priangan as a coffee producer on a global scale?

Despite these minor remarks, 'Mobilizing Labour' is an excellent study and a must-read for scholars interested in labour history, the history of coffee cultivation and the way Colonial States tried (but sometimes failed) to leave their mark on local societies.

Sven Van Melkebeke, Ghent University

Wim de Wagt, *Wij Europeanen* (Amsterdam: Uitgeverij Bas Lubberhuizen, 2015) 224 pp.
ISBN 978-9059-374-317.

Geschiedenis laat zich meestal lezen als een rechte lijn. De ene gebeurtenis vloeit voort uit de andere. Achteraf lijkt het ook allemaal heel logisch. Successen hebben hun wortels in het verleden, tegenslagen en ellende kunnen worden verklaard door de evenementen van weleer. Geschiedenis staat vast, en werpt zijn schaduw over het heden. Als we terugkijken op de geschiedenis hebben we misschien wel

de neiging om de rol van persoonlijkheden, van hun keuzes en van de toevalligheden te onderschatten. De dingen hadden misschien ook anders kunnen lopen.

In Wij Europeanen past Wim de Wagt een heel fijn trucje toe om de lezer te dwingen om eens flink out of the box te denken. Het is in alle opzichten een geschiedenisboek: het verhaal begint in het interbellum. Graaf Richard Coudenhove-Kalergi, schrijver en politicus, promootte in die tijd het plan om een Pan-europese Unie op te richten, zeg maar een Verenigde Staten van Europa. De Europese Landen zouden in dat gezamenlijk project moeten stappen en politiek en economisch intens gaan samenwerken. Op die manier zou oorlog onmogelijk worden. Dat plan werkte inspirerend. In 1926 wonnen de Franse premier Aristide Briand en de Duitse minister van Buitenlandse Zaken Gustav Stresemann de Nobelprijs voor de Vrede. Ze leken doordrongen van het idee dat er in Europa verzoening en samenwerking nodig was. Pas dan zou de stabiliteit terugkeren, zou de vrede duurzaam zijn en zou Europa er economisch bovenop komen.

In september 1929 kwamen regeringsleiders bijeen in Genève om te spreken over een Europese federatie. Briand drong er, ondanks tegenwerking in zijn parlement, aan op de oprichting van een hechte internationale organisatie. Stresemann, ook al gecontesteerd in eigen land, pleitte er in de eerste plaats voor economische samenwerking, die dan later zou kunnen leiden tot een politieke unie. Tussen Briand en Stresemann was er een ontspannen, menselijke relatie. De ene had meer politieke bedoelingen, de andere wilde vooral aan economisch herstel werken. Maar ze vonden elkaar in een gezamenlijk project. Stresemann sukkelde echter al langer met zijn gezondheid en zag er in Genève nogal ziek en bleek uit.

Intussen vond de beurskrach van Wallstreet plaats en in Europa werd de politieke situatie woelig. Zowel in Frankrijk als in Duitsland was er een sfeer van crisis en spanning. Toch bleven Stresemann en Briand contact houden met elkaar, en werkten ze in moeilijke omstandigheden verder aan de Europese eenmaking. Ze slaagden erin om in eigen land zowel de bevolking als een politieke meerderheid van het belang van de integratie te overtuigen. Dat resulteerde in september 1931, op de tweede Europese conferentie van Genève, in de oprichting van l'Union Douanière d'Europe Federé (UDEF). Stresemann werd kort nadien tot Duits president verkozen. Door de samenwerking trok de economie in heel Europa weer aan, en in 1940 werd een muntunie realiteit. De UDEF werd omgeturnd tot een Unie van Federale Naties van Europa. Radicale politieke partijen en extremistische bewegingen verloren aan aantrekkingskracht en de pacificatie van het continent was een feit.

Deze intrigerende episode uit de Europese geschiedenis wordt door de Wagt beklijvend en indringend verteld, met veel oog voor nuance en detail. De lezer wordt helemaal meegenomen in het verhaal en vormt zich een beeld van hoe de hoofdpersonen dachten, liepen, praatten en wat hun drijfveer was. Het boek leest

als een roman, en is doorspekt met anekdotes en observaties van Robert Peereboom, een Nederlandse journalist die in die periode erg betrokken was bij de thematiek. Het is een mooi en zelfs een spannend boek.

Maar: Wim de Wagt vertelt de waarheid niet. De geschiedenis is in werkelijkheid anders verlopen. Ergens in het boek laat de Wagt de feitelijkheid achter zich. Stresemann stierf namelijk enkele weken na de Geneefse conferentie van 1929 en daarmee verloor Briand zijn gesprekspartner. De spanningen tussen Frankrijk en Duitsland zouden hand over hand toenemen in die periode en de politiek radicaliseerde. Tijdens de Geneefse conferentie van 1931 was het water tussen Frankrijk en Duitsland al veel te diep geworden. Alles werd in gereedheid gebracht voor wat uiteindelijk de Tweede Wereldoorlog zou worden.

Het boek maakt evenwel duidelijk dat de periode van het interbellum – en dat is een wat vergeten puzzelstuk in de échte geschiedenis – al de kiemen van de Europese integratie bevatte. Ideeën leefden, plannen lagen klaar, hier en daar waren er toppolitici die er door begeistert waren. En het waren er niet van de minste. Wat als Stresemann niet zo vroeg gestorven was? Wat als Briand en Stresemann hun werk hadden kunnen afmaken? Niemand weet het antwoord, uiteraard. Wim de Wagt schetst een scenario van hoe het had kunnen lopen.

En daarmee geeft hij ook hoop en inspiratie aan politici en de denkers van vandaag: de toekomst ligt niet vast. Het zijn wel degelijk keuzes, beslissingen en – jawel – ook toevalligheden, die bepalen hoe de geschiedenis in zijn plooi valt.

De Europese Unie ploetert de laatste jaren van crisis naar crisis. Maar Europa overkomt ons niet. Het is belangrijk om in gedachten te houden dat Europa wel degelijk gemaakt wordt. Dat het dus ook anders kan en dat elke keuze zijn gevolgen heeft. Sommige consequenties zijn voorspelbaar, andere zijn ongepland en onvoorzien. Maar geen enkele beslissing is vrijblijvend.

Als het boek is uitgelezen, start het denken over het Europa van vandaag. Dat is best een fraaie verdienste.

Elien Van De Vyver en Hendrik Vos, Centrum voor EU-Studies

Jan Timmermans, *Wonen als arbeider in een textielstad. Arbeidershuisvesting in Tilburg, 1870-1938*, (Hilversum: Verloren 2015), 342 p., ISBN 978-9087-045-517.

In dit werk bestudeert Jan Timmermans het volkshuisvestingsbeleid van Tilburg tussen 1870 tot net voor de Tweede Wereldoorlog. De auteur, zelf oud-wethouder van de stad, beschrijft uitvoerig het belang en de (moeizame) implementatie van de Woningwet (1901) in Tilburg. Hij maakt hiervoor gebruik van uiteenlopende